

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.1.3>

811.112.2'367.624

Prilog i priloška fraza u srednjevisekonemačkom jeziku iz perspektive dependencijalne gramatike

Branislav D. Ivanović*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za germanistiku

Ključne reči:

dependencijalna gramatika
prilog
priloška fraza
nukleus
sateliti
dopuna
dodatak
rečenični segment
atribut
srednjevisekonemački

Apstrakt

Glavno težište u dosadašnjim proučavanjima u istorijskoj morfologiji nemačkog jezika vezano je za vrste reči sa razvijenom fleksijom, što, između ostalog, za posledicu ima tradicionalno zapostavljanje onih bez fleksije, ali i priloga kao samostalne vrste reči sa parcijalno razvijenom fleksijom. Prilozima se u dosadašnjim paleogermanističkim istraživanjima pristupalo prvenstveno iz generičke i morfološke perspektive. Nasleđeni mladogramatičarski okvir nije pokazao dovoljnu eksplanatornu snagu za jednoznačno postuliranje čitavog spektra distinktivnih obeležja priloga na osnovu kojih bi se ova vrsta reči jasno razlikovala od ostalih u srednjevisekonemačkom jeziku, a pre svega od prideva, predloga i junktora. Pored generičko-morfoloških, u literaturi se operiše i ne uvek jasnim semantičkim i izrazito difuznim tradicionalnim sintaksičkim postulatima linearnog tipa koji dodatno otežavaju sagledavanje diferencijalnih obeležja priloga u odnosu na druge vrste reči. U radu se polazi od činjenice da su dosadašnji generičko-morfološki kriterijumi nedovoljni za izdvajanje diferencijalnih obeležja priloga kao samostalne vrste reči, a istovremeno i od metodološke pretpostavke da je ovu vrstu reči u srednjevisekonemačkoj epohi neophodno sagledavati ne iz tradicionalne sintaksičke perspektive, već iz savremeno koncipiranog dependencijalnog sintaksičkog modela. Zahvaljujući ovakvom pristupu, mogu se utvrditi jasni hijerarhijski odnosi na fraznom nivou, moguća pozicija u rečenici, ali i širok spektar sintaksičkih funkcija priloga na osnovu kojih će se uspostaviti dodatne sintaksičke distinkcije kao preduslov za pravilno izdvajanje priloga od ostalih vrsta reči u navedenoj jezičkoj epohi. (primljeno: 15. фебруара 2022; прихваћено: 12. марта 2022)

1. Uvod

Pitanje jasnog utvrđivanja inherentnih obeležja posebnih vrsta reči u morfologiji srednjevisokonemačkog jezika (u daljem tekstu *srvn.*), a time i priloga kao jedne od njih, u tradicionalnim istraživanjima je predominantno zasnovano na generičkim i morfološkim kriterijumima kojima se sporadično i metodološki nekoherentno pridružuju semantički i sintaksički.

Zahvaljujući prvim može se identifikovati primordijalna slika o poreklu pojedinih vrsta reči od praindoevropskog perioda, međusobna bliskost između dve ili više vrsta reči, njihova starost, ali i procesi kasnijih divergencija koji su do *srvn.* epohe postepeno vodili ka sve jasnijim razlikama među njima. Morfološki kriterijum, u osnovi zasnovan u tradicionalnom gramatičkom opisu latinskog jezika, polazi od primarne dihotomije 'prisustvo/odsustvo fleksije', iz čega proističu dva velika podskupa: promenljive i nepromenljive vrste reči. Prve su tradicionalno bile u fokusu gramatičkih opisa navedene epohe jer su se jednoznačnije mogle klasifikovati na osnovu inherentnih kategorijalnih obeležja preko kojih je opisivana podvrsta fleksije specifična za njih (konjugacija, deklinacija, komparacija), što je predstavljalo preduslov za njihovu dalju supklasifikaciju.

Potpuno drugačija situacija vezana je za *srvn.* junktore i predloge kao nepromenljive vrste reči, ali i za prilog sa parcijalno razvijenom fleksijom. Morfološki kriterijum je kod junktora i predloga neprimenljiv za dalju supklasifikaciju, kod priloga samo delimično, a generički je nedovoljan za taksonomiju većeg broja relevantnih obeležja kao neophodnog polazišta za uspostavljanje jasnih distinkcija između navedenih vrsta reči u sinhronijskom preseku *srvn.* epohe. Dodatni pokušaji primene tradicionalnih semantičkih i sintaksičkih kriterijuma bez konzistentnog teorijskog okvira, ali i bez analize obimnijeg tekstualnog korpusa koji bi imao funkciju korektiva u pogledu iznetih zaključaka, nisu rezultovali većom eksplanatornom vrednošću, što je i razumljivo s obzirom na to da su savremeno koncipirane semantičke i sintaksičke studije novijeg datuma u odnosu na predominantan mladogramatičarski pristup u paleogermanistici koji se odlikovao izuzetno selektivnom permeabilnošću u pogledu metodoloških inovacija.

Navedeno za posledicu u pogledu nepromenljivih vrsta reči u *srvn.* jeziku ima izostanak jasnog, sveobuhvatnog, a istovremeno i dovoljno distinktivnog skupa ustanovljenih obeležja za svaku od njih. Predočeno stanje neminovno nameće redefinisanje, a neretko i korekciju dosadašnjih saznanja, ali i nov integrativni pristup iz morfosintaksičke perspektive, sa ciljem utemeljenja egzaktnog gramatičkog fundamenta koji bi u budućim istraživanjima predstavljao čvrsto polazište za sintetičko sagledavanje morfoloških i sintaksičkih obeležja.

Ovo je od posebnog značaja za prilog kao autonomnu vrstu reči u *srvn.* epohi s obzirom na opseg njegovih sintaksičkih funkcija, varijabilnu konkomitantnost sa različitim vrstama reči, ali i moguću homonimiju sa junktorima, predlozima i pridjevima. Dodatnu difuziju u *srvn.* periodu predstavlja i moguća homonimija između priloga i određenog broja glagolskih tvorbenih formanata, jedinica ispod nivoa lekseme, što u velikoj meri otežava jednoznačnu identifikaciju ove vrste reči u visokonemačkim tekstovima od sredine XI do sredine XIV veka.

2. Dosadašnja određenja priloga u srvn. periodu

Prilog se zajedno sa junktora i predlozima često svrstava u tzv. „male“ vrste reči i tradicionalno nije bio često u fokusu sistemskih istraživanja vezanih za minule epohe nemačkog jezika. Ova vrsta reči odlikuje se izraženom diskrepancijom između niže kvantitativne zastupljenosti u leksikonu srvn. jezika i izraženom heterogenošću mogućih sintaksičkih funkcija (Graën, 2004: 1, 5). Pri određenju priloga, tradicionalna dijahronijska lingvistika dosledno polazi od dva predominantna postulata: *generičkog* i *morfološkog*. *Semantički* kriterijumi u dosadašnjim opisima srvn. priloga se mogu smatrati pomoćnim i tercijarnim, a *sintaksički* pristup se čini najdifuznijim.

2.1. Generički pristup

Primarni i *istorijski najstariji* priloz i nastaju u preflektivnoj fazi protoindoevropskog jezika i ostaju očuvani u svim germanskim jezicima. Nastanak *sekundarnih* i *istorijski mlađih* priloga vezan je za flektivnu fazu prajezika (Hirt, 1934: 134; Hirt, 1927: 294–295). Prajezički tvorbeni mehanizmi za nastanak priloga nasleđeni su u germanskim jezicima, dobro su očuvani i u periodu srvn. epohe i poslužili su kao polazište za dalju generičku supklasifikaciju ove vrste reči, na osnovu koje se izdvajaju oni *adjektivskog* i oni *nominalnog porekla* (Paul, 2007: 206–208; Paul et al., 1969: 162–165; Mettke, 2000: 160–161). S obzirom na način nastanka, sekundarni priloz i predstavljaju recentne forme u odnosu na prideve i imenice.

Priloz i adjektivskog porekla predstavljaju najbrojniju supklasu u srvn. jeziku. Od prideva nastaju sufiksacijom, petrifikacijom zavisnog padeža prideva ili univerbiranjem.

Dve su mogućnosti sufiksacije: dodavanje srvn. sufiksa *-e* (< germ. *ō*) na pridevski koren. Stvn.¹ oblik ovog formanta (*-o*) uslovljava izostanak metafonije kod srvn. priloga nastalih od prajezičkih dvosložnih pridevskih *-ja*-osnova, čime se u velikom broju slučajeva olakšava formalna distinkcija u odnosu na prideve u srvn. jeziku. Formant *-lîche/-liche* najčešći je kod priloga nastalih od deriviranih prideva na srvn. *-isch/-esch* i *-ec*, ali je derivacija pomoću njega moguća i od osnovnih prideva (von Kienle, 1969: 226; Paul, 2007: 206):

stvn. *scôn-i* > srvn. *schoene* (pridev) : stvn. *scôn-o* > srvn. *schône* (prilog)

stvn. *ang-i* > srvn. *enge* (pridev) : stvn. *ang-o* > srvn. *ange* (prilog)

srvn. *höv-esch, ganz* (pridev) > srvn. *hövesch-lîche, ganz-lîche* (prilog)

Petrifikacija pozitiva prideva u zavisnom padežu je ređa. Najčešće su u pitanju genitiv singulara srednjeg roda, *slehtes, nalles*, ili akuzativ singulara muškog roda, *nâhen, wîten* (Mettke, 2000: 160). Nasuprot prethodno opisanoj sufiksaciji priloga, objedinjenoj pod terminom *pravilna tvorba* (nem. *regelmäßige Bildung*), termin *nepravilna tvorba* (nem. *unregelmäßige Bildung*) vezuje se upravo za proces petrifikacije (Braune/Reiffenstein, 2004: 231, 233; Braune/Mitzka, 1961: 224). Terminološka

1 Skraćenicom stvn. označava se starovisokonemački kao najstariji period u istoriji nemačkog jezika (750–1050).

distinkcija nije posebno motivisana s obzirom na to da je kod nepravilne tvorbe reč o *prostoј konverziji gramatičke forme*, tvorbenom modelu poznatom još u prajeziku (Kostić-Tomović, 2013: 144–145, 147), a čest fenomen fluktuacije između različitih vrsta reči u starijim jezičkim slojevima dodatno potkrepljuje iznetu tvrdnju.

U priloge adjektivskog porekla gramatičari srvn. epohe (Paul, 2007: 207; Paul et al., 1969: 165) neopravdano svrstavaju i one nastale univerbiranjem predložne fraze sa pridevom kao satelitom, *bî langen > belangen*, jer je rezultat *generički mešoviti tip* priloga, s obzirom na ravnopravno učešće dve vrste reči u tvorbenom procesu.

Prilozi nominalnog porekla u srvn. jeziku nastaju petrifikacijom imenica u zavisnom padežu (Mettke, 2000: 161; Paul, 2007: 207–208). I ovde je reč o *prostoј konverziji gramatičke forme*: *dankes*, *gerihtes* (genitiv), *maßen*, *nächten*, *wîlen* (dativ) ili *heim*, *niht* (akuzativ). I kod ove grupe srvn. priloga moguć je mešoviti tip, nastao univerbiranjem predložne fraze sa imenicom kao satelitom: *bezîte*, *zehant* (Paul, 2007: 208).

U srvn. priloge nominalnog porekla i tradicionalna i novija istraživanja ubrajaju i dvočlane strukture, npr. *welchen endes*, *ein teil*, *alle wîle*, *alle stunt*, *den wêc* (Mettke, 2000: 161; Paul et al., 1969: 164; Graën, 2004: 13), što iz tvorbene, a posebno iz sintaksičke perspektive nije najadekvatnije rešenje, s obzirom na to da je formalno reč o *minimalnim nominalnim frazama* u zavisnim padežima sa mogućom funkcijom *adverbijala*, a ne o *adverbu* kao posebnoj vrsti reči.

2.2. Semantički kriterijumi u dosadašnjim određenjima srvn. priloga

Ovi kriterijumi se u tradicionalnom opserviranju srvn. priloga nedosledno primenjuju, a postulirani su iz dva razloga. Prvi je supklasifikacija srvn. priloga nominalnog porekla zasnovana na aktualizovanom značenju ukupnog semantičkog spektra određenog petrifikovanog padeža čiji su rezultat supklase direktivnih, spacijalnih, relacionih, lokalnih, temporalnih i instrumentalnih priloga (Paul, 2007: 207–208). Dodatno, semantički kriterijum predstavlja i premisu za izdvajanje srvn. *intenzifikatora* (nem. *Steigerungsadverb*, n), priloga koji pridevu (!) daju ekscesivno značenje: *vil*, *harte*, *sêre*, *mitalle*, *rehte*, *so*, *vêrre*, *wol* (Paul, 2007: 208; Paul et al., 1969: 165).

Ovaj kriterijum pokazuje nekoherentnost u tom smislu što se semantički supklasifikuju samo prilozi nominalnog, ali ne i oni adjektivskog porekla. Potpuno je opravdano postaviti i krucijalno pitanje u kojoj meri je značenje srvn. priloga nominalnog porekla motivisano padežnom semantikom, a u kojoj je rezultat etabliranog leksičkog značenja motivne imenice od koje prilog i nastaje. Vezivanje intenzifikatora *isključivo za prideve* sintaksički nije utemeljeno s obzirom na to da su u srvn. periodu ne samo mogući, već i veoma česti spojevi sa *prilogom*:

„Nu versprich e3 niht ze sêre,“ [...] (Nib. 8, 1)

„[...] des bedenket iuch vil ebene,“ [...] (Nib. 31, 4)

2.3. Sintaksički kriterijumi u tradicionalnom pristupu srvn. priložima

U poređenju sa proučavanjem sintaksičkih aspekata priloga u indoeuropeistici, ma koliko bila tradicionalna (Hirt, 1934: 137–138; Brugmann, 1922: 635, 637–638, 641), sagledavanje ove vrste reči iz sintaksičke vizure u gramatičkim opisima srvn. jezika obeležava svojevrsna recesija. Verovatne uzroke za to treba tražiti u potpunoj usmerenosti na iznete generičko-morfološke aspekte, u tradicionalnoj zapostavljenosti sintakse srvn. epohe, ali i u neophodnosti ispitivanja šireg korpusa u cilju donošenja merodavnih sintaksičkih zaključaka, što u klasičnim studijama srvn. jezika nije bila praksa.

Pokušaji da se ova vrsta reči odredi na osnovu sintaksičkog kriterijuma ne samo da su retki, već su i preuski, a često i u koliziji sa današnjim sintaksičkim postulatima, što slikovito proističe i iz Vajnholdove premise da srvn. prilozi predstavljaju svojevrsne determinatore atributa (Weinhold, 1967: 316). Nešto utemeljeniji tradicionalan sintaksički pristup priložima sa anticipiranim elementima interdependentnih sintaksičkih odnosa predočio je Behagel ne ograničavajući se isključivo na specifičnosti srvn. perioda (Behagel, 1924: 7–21).

Osnovni nedostatak sintaksičkog pristupa je taj što se zasnivao na tradicionalnoj deskriptivnoj sintaksi linearnog tipa, metodološki saobraženoj proučavanju latinskog jezika. Iako dosada nisu mogli da ponude jednoznačna rešenja pri analizi, navedeni postulati i danas su prisutni u proučavanjima starijih perioda nemačkog jezika, što rezultuje akumuliranjem nerešenih pitanja, ali nameće i potrebu da se u paleogermanističke studije uključe noviji sintaksički pristupi.

3. Neophodnost pomeranja metodološkog pristupa

Da bi se priroda i suština priloga kao posebne vrste reči u nemačkom jeziku u periodu 1050–1350. sagledala sveobuhvatno i dosledno, neophodno je uz generičko-morfološke kriterijume mnogo intenzivnije uključiti i one sintaksičke, ali zasnovane na novijim lingvističkim konceptima. Ovo podrazumeva specifičan, ali u naučnom smislu legitiman iskorak i svojevrsno ukrštanje, jer su noviji gramatički modeli razvijani i uobličeni za morfosintaksičke studije savremenog jezika, ne i za izumrle jezičke stadijume, pri čemu se njihova etabliranost u proučavanju živog jezika, ali i validnost donetih zaključaka, mogu prihvatiti kao dobra metodološka premisa za primenu i u morfosintaksičkim studijama minulih epoha.

Jedan od danas najčešće primenjivanih modela na polju morfosintaksičkih studija savremenog nemačkog jezika je i dependencijalni gramatički model manhajmske škole. Reč je o samostalnom strukturalnom pristupu zasnovanom prvenstveno na Tenjerovim (Tesnière) teorijskim postulatima gramatike zavisnosti (nem. *Dependenzgrammatik*, f), koji je od sredine 70-ih godina XX veka sukcesivno inoviran i u terminološkom i u metodološkom pogledu.

Ovaj gramatički model ne polazi od linearnih, već od hijerarhijskih relacija unutar fraza i rečenica. Osnovna pretpostavka za ovakvo sagledavanje sintaksičkih relacija je postojanje jednog centralnog elementa, *regensa* ili *nukleusa* (nem. *Regens*, *m*, *Nukleus*, *m*, *Kopf*, *m*), od čije *valentnosti* (nem. *Valenz*, *f*) zavise broj, vrsta i forma

zavisnih, dakle hijerarhijski podređenih elemenata, nazvanih *dependensi* ili *sateliti* (nem. *Dependens*, *n*, *Satellit*, *m*). Valentnost je kompleksan semantičko-sintaksički fenomen koji se definiše kao sposobnost jedne reči da na osnovu svog značenja oko sebe otvara određeni broj *praznih mesta* (nem. *Leerstelle*, *f*), koja moraju/mogu biti popunjena valentno uslovljenim satelitima (Đurović, 2021: 24–27; Engel, 1988: 24; Engel et al., 2012: 63–64). Valentno uslovljeni sateliti nazivaju se *dopune* (nem. *Ergänzung*, *f*), valentno aspecifični *dodaci* (nem. *Angabe*, *f*). Sateliti glagola nazivaju se *rečenični segmenti* (nem. *Satzglied*, *n*), dok je termin *atribut* (nem. *Attribut*, *n*) u ovom gramatičkom modelu rezervisan za satelite neverbalnih nukleusa (Đurović, 2021: 61–64; Engel, 2009: 79).

Zahvaljujući predočenom dependencijalnom modelu jasnije i konsekventnije se mogu identifikovati dodatna sintaksička obeležja srvn. priloga, unutrašnja struktura priloške fraze i spektar njenih sintaksičkih funkcija, ali i njegoa pozicija u srvn. fraznim strukturama, čime se, kroz prizmu sintetičkog generičko-morfološko-dependencijalnog pristupa, ova vrsta reči u srvn. jednoznačnije može distingvirati od ostalih.

4. Korpus

Korpus za istraživanje zasnovan je na primerima ekscerpiranim iz prvih 280 stihova srvn. epa *Das Nibelungenlied*² (u daljem tekstu *Nib.*) iz Gajdelovog (Geidel) kritičkog izdanja *Mittelhochdeutsche Dichtung*³. U veoma malom broju slučajeva, a u cilju što jasnijih distinkcija, primeri su navedeni iz rečnika pod nazivom *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*⁴ Georga Benekea (Georg Benecke), Vilhelma Milera (Wilhelm Müller) i Fridriha Carnkea (Friedrich Zarncke) (u daljem tekstu *BMZ*). Kraj svakog primera u tekstu naveden je izvor. Ekscerpirani primeri se ne analiziraju kvantitativno, već strukturalno-sinhronijski.

5. Sintetički fonetsko-morfološko-dependencijalni pristup srvn. prilogu i priloškoj frazi

Srvn. prilog je samostalna vrsta reči koja se odlikuje izraženom morfosintaksičkom i semantičkom heterogenošću, ali i fluktuacijom svog kanonskog oblika. Usled izražene heterogenosti priloga, u metodološkom pogledu je nemoguće suponirati jedinstvenu definiciju.

5.1. Fluktuacija kanonskog oblika

Prilog se u srvn. epohi odlikuje izuzetno čestom *fluktuacijom kanonskog oblika*. Ova pojava izazvana je izraženom nestabilnošću fonetskog sistema srvn. jezika, kojom su zahvaćeni vokali u finalnim i medijalnim slogovima, ali i čitavi slogovi u atoničnoj poziciji. Pored navedenog, jedan od uzroka fluktuacije kanonskog oblika priloga svakako treba videti i u velikoj dijalekatskoj raslojenosti srvn. jezika, ali i

2 *Pesma o Nibelunzima*

3 *Srednjevisokonemačko pesništvo*

4 *Rečnik srednjevisokonemačkog jezika*

činjenici da nije reč o normiranom jeziku. Ovome treba dodati ukupnu tekstualnu heterogenost srvn. korpusa, ali i specifičnosti rime i strukture srednjovekovnog stiha/strofe, ukoliko je reč o književnom tekstu, usled čega se u rečnicima srvn. jezika leksikalizuju varijantni oblici priloga.

Fluktuacija kanonskog oblika uslovljena je apokopom (*reht(e)*, *niden(e)*, *wîten(e)*), sinkopom (*d(a)rumbe*), alternacijom kvantiteta vokala (*nu/nû*), elizijom finalne likvide *r* kod jednosložnih priloga (*hie(r)*), epentezom (*si(n)t*), otpadanjem čitavog finalnog sloga (*hō(he)*) i fakultativnošću sekundarne metafonije (*jâmerlîche(n)/jæmerlîche(n)*).

Apokopa finalnog *e* i alternacija kvantiteta vokala se u određenom broju slučajeva mogu kvalifikovati kao sekundarno funkcionalizovane fonetske zakonomernosti u formalnom disambigviranju između prideva i priloga kao posebnih vrsta reči u srvn. epohi (*lobelich* (pridev) - *lobelîche* (prilog)). Procesi gubljenja nenaglašenih finalnih slogova, prototipični za srvn. epohu, ali i sve veća mogućnost izvođenja prideva sufiksom *-lich*, od germanskog perioda primarno vezanog za derivaciju priloga (Krahe/Meid, 1969: 226–227), u mlađim su epohama postepeno dovodili do *dijahronijske fuzije* između ove dve vrste reči i postepenog prelaska priloga adjektivskog porekla u prideve u mlađim jezičkim epohama.

5.2. Morfološka obeležja srvn. priloga

Kategorijalno obeležje *stepena* kod priloga je *selektivno*, uslovljeno je semantičkim faktorima i vezano prvenstveno za one adjektivskog porekla i vrlo mali broj primarnih. Za razliku od prideva, markiranje komparativa nikada nije bilo praćeno alomorfijom gramatičke morfeme. Dosledno se koristi srvn. *-(e)r* (< stvn. *-ôro*) kojim se ne izaziva metafonija. Alomorfija za markiranje superlativa iz prethodne jezičke epohe (stvn. *-isto/-osto*) u srvn. periodu je neutralisana kao posledica slabljenja vokala: *hōhe-hôher-hôhest*. Sistem komparacije srvn. priloga može biti praćen *supletivizmom*, *wol – baz – beste*, ali i uočljivim smanjenjem opsega ovog inače retkog fenomena u odnosu na prethodnu epohu, što se morfološki može definisati kao *retrogradna funkcionalizacija sekundarnog oblika kao primarnog*:

stvn. *ubilo* – *wirs* – *wirsist* > srvn. *wirs* – *wirser* – *wirste*

stvn. *luzzilo* – *min* – *minnist* > srvn. *min* – *minner* – *minnest*

5.3. Uspostavljanje distinkcija između priloga, predloga i junktora u srvn. epohi

Etablirano je stanovište da su prilogi bili izvor za nastanak predloga i junktora u prajezičkoj prošlosti, zbog čega se smatraju recentnim vrstama reči u odnosu na prilog (Pudić, 1972: 177, 181). Ovakvo poreklo u kasnijim epohama uslovljava postojanje određenog broja homonimnih formativa iz različitih morfoloških skupova između kojih nije uvek jednostavno uspostaviti distinkciju na konkretnom jezičkom materijalu iz srvn. epohe. Uprkos navedenom, i to ne samo u slučajevima homonimije, postoje određeni kriterijumi na osnovu kojih se mogu uspostaviti razlike.

Prilog u srvn. jeziku može imati funkciju *rečeničnog segmenta* i kao takav pripada elementima koji se samostalno mogu javiti u *prednjem rečeničnom polju*

(nem. *vorfeldfähiges Element*) (Zifonun et al., 1997: 54; Graën, 2004: 13). Predlog i junktor nikada nisu u funkciji rečeničnog segmenta, čime ne ispunjavaju mogućnost aktualizacije u ovom rečeničnom polju:

Sît sach ich den valken schône vliegen. (BMZ, II, 2: s. v. *sît*)

Prilogom se uvode *direktne faktualne upitne rečenice*. Predlogom ili junktorom se ovaj tip upitnih rečenica ne može uvesti:

Wenn wilt du wider her zuo mir? (BMZ, III: s. v. *wenn(e)*)

Wâ bistu, mîn trût? (BMZ, III: s. v. *wâ*)

I prilog i predlog su konkomitantni sa imenicom, što omogućava uspostavljanje daljih distinkcija. Predlog bez obzira na svoju starost ili poreklo u apsolutnom smislu pokazuje obeležje *padežne valentnosti*. Iz ovoga proističe da je predlog u spoju sa imenicom bez izuzetka *nukleus predložne fraze*, a imenica, obligatorno u nekom od zavisnih padeža određenih valentnošću predloga, njegov *satelit*. Imenica se kao satelit predloga u srvn. jeziku po pravilu nalazi u desnoj adjacenciji u odnosu na svoj nukleus. Nasuprot tome, u slobodnom i nefrazeologizovanom spoju imenice i priloga, imenica je *nukleus nominalne fraze*, a prilog njen *postponirani satelit* (ne-kongruentni atribut):

[...] *ûf einen schilt* niuwen, michel unde breit. (Nib. 42, 2) (imenica je satelit predloga)

[...] *einer rîchen bürge* [...] *nîdene* bî dem Rîne [...] (Nib. 10, 3, 4) (prilog je atribut imenice)

Srvn. prilozi se od predloga i junktora razlikuju i funkcionalno-semantički. Glavna funkcija predloga i junktora je uspostavljanje varijantnih logičko-semantičkih relacija između reči ili širih sintaksičkih struktura, pri čemu se, pak, junktori od predloga razlikuju po tome što nemaju valentnost (Zifonun et al., 1997: 60). Na osnovu rečenog proističe da se predlozi i junktori od srvn. priloga dodatno razlikuju i po *semantičkom pomeranju*: prilog ima tendenciju da zadržava *leksičko značenje*, dok predlog i junktor pokazuju tendenciju ka razvijanju *kategorijalnog značenja*.

Osim navedenih krucijalnih parametara, za uspostavljanje distinkcije između navedenih vrsta reči mogu sekundarno poslužiti i *leksički* i *frazeološki* kriterijumi. Za razliku od priloga i predloga na jednoj strani, srvn. junktori veoma rano pokazuju opštu tendenciju ka *leksičkoj ekspanziji*, a time i sve češćoj dvo- i višečlanosti:

nu(n) (prilog) > *nu(n) da3* (junktor)

danne (prilog) > *danne da3* (junktor)

umbe (predlog) > *umbe da3* (*da3*) (junktor)

âne (predlog) > *âne da3* (junktor)

U određenim slučajevima i frazeološki kriterijum može da doprinese uspostavljanju distinkcije. Ukoliko se kao komponenta *homonomno metromernih frazeologizama* javi neki od homonimnih oblika, bez izuzetka je reč o *prilogu*, ne o *predlogu*:

ûf unt *abe* (BMZ, III: s. v. *ûf*)

einer *abe* der ander *ouf* (BMZ, III: s. v. *ûf*)

5.4. Distinkcije u odnosu na pridev u srvn. epohi

Suštinska formalna razlika između priloga i prideva uspostavlja se na osnovu morfoloških i topoloških specifičnosti ukoliko se posmatraju u *istoj sintaksičkoj funkciji*. Ako se javi kao *atribut* u okviru nominalne fraze, pridev u srvn. periodu uz *deklinaciju* pokazuje *varijabilnu poziciju*, tj. može da se javi i u levom i u desnom polju nominalne fraze i u obe pozicije može biti praćen determinativom. Za razliku od prideva, za prilog u funkciji atributa imenice rezervisano je *desno polje* nominalne fraze *bez mogućnosti adjacencije sa determinativom* u istom:

[...] *der snell-e degen* [...] (pridev u levom polju nominalne fraze) (Nib. 11, 1)

[...] *einen valken wild-en* [...] (pridev u desnom polju nominalne fraze) (Nib. 5, 2)

[...] *Giselher der jung-e* [...] (pridev u adjacenciji sa determinativom u desnom polju) (Nib. 3, 3)

[...] *einer* [...] *bürge nidene bî dem Rîne* (prilog u desnom polju nominalne fraze) (Nib. 10, 4)

5.5. Distinkcije u odnosu na tvorbeni formant

Pojedini primarni prilozi su u dijahronijskom razvoju germanskih jezika mogli da gube status lekseme i da prerastu u posebne tvorbene formante: *glagolske partikule* ili *naglašene prefikse*. Tvorbeni status ovih glagola ni danas nije jednoznačno definisan jer se smeštaju između prefiksacije i slaganja (Bilandžija, 2017: 88–91; Kostić-Tomović, 2013: 132–134) i u zavisnosti od oblika i sintaksičkih odnosa mogu se odlikovati fenomenom leksičke dekomponovanosti, poznatom pod danas retkim nazivom *tmeza* (nem. *Tmesis*, f), uz istovremenu tendenciju ka *pozicionoj distantnosti* u određenom tipu rečenica, čime učestvuju u formiranju desnog dela rečničkog okvira (nem. *Satzklammer*, f).

Distinkcije između srvn. samostalnog predloga i homonimnog tvorbenog formanta u srvn. jeziku se *jako teško uspostavljaju*, tim pre što se i leksikografski izvori za navedenu epohu često drže tradicionalnog i ne posebno praktičnog uzusa da se kod ovakvih glagola praktikuje odvojeno pisanje osnovnog glagola i prefiksa/partikule, što odgovara i najčešćoj praksi pisanja u srvn. tekstovima (Albers, 2019: 20–21). Distinkcije se donekle i po ovom pitanju mogu rešiti zahvaljujući leksikografskom izvoru, značenju i poziciji.

Ukoliko se na osnovu rečnika može ustanoviti *niz sa istim elementom u levoj adjacenciji* u odnosu na kanonski oblik osnovnih glagola, najverovatnije je reč o partikuli/prefiksu, a ne o prilogu kao samostalnoj vrsti reči. U prilog glagolskoj partikuli/prefiksu, a ne više samostalnom srvn. prilogu govori i uočljiva *semantička modifikacija kategorijalnog tipa* osnovnog glagola (npr. u pravcu rezultativnosti, inhoativnosti ili tranzitivnosti). Od sintaksičkih momenata mogu biti relevantna sledeća dva. Ukoliko element ima tendenciju da se javi u finalnoj poziciji u iskaznoj rečenici, čineći tako desni deo još uvek vrlo nestabilnog rečničkog okvira u srvn. epohi, a da istovremeno u istoj rečenici nije aktualizovan prilog *dâ(r)*, takođe je verovatno reč o partikuli/prefiksu. Dodatno, leva adjacencija u odnosu na finitum

ili atributivno upotrebljen particip preterita takođe ide u prilog tome da je reč o tvorbenom elementu, a ne o samostalnom prilogu:

Gunthêr mit sînen gesten gie von den schiffen abe. (BMZ, I: s. v. *abe*)

Prûnhilt diu schœne, wie balde si ûf spranc. (Nib. 46, 1)

[...] ein û3 erwelter degen (Nib. 3, 3)

6. Struktura priloške fraze u srvn. jeziku

Priloška fraza se definiše kao fraza čiji je nukleus prilog. Ova vrsta reči uz sebe istovremeno može da vezuje manji broj atributa usled čega je unutrašnja struktura priloških fraza u srvn. jeziku relativno jednostavna. Svi atributi u okviru nje smatraju se *dopunama*.

Prilog kao nukleus fraze uz sebe može imati sledeće dopune:

- a. situativnu dopunu: *nidene bî dem Rîne* (Nib. 10, 4)
- b. direktivnu dopunu: *hin ze Prûnhilde, nider an den se* (Nib. 14, 2; 14, 1)
- c. normativnu dopunu: *ze sêre, vîl dicke* (Nib. 8, 1; 9, 2)
- d. graduativnu dopunu uz pozitiv: *sus schône* (Nib. 7, 3)
- e. graduativnu dopunu uz komparativ: *leider nimmer* (Nib. 5, 4)
- f. poredbenu dopunu uz komparativ: *wirs danne wê* (BMZ, III: s. v. *wirs*)
- g. prepozitivnu dopunu: *ange nâch/ze etw.* (BMZ, I: s. v. *ange*)

Specifičnosti poslednje dve dopune se ogledaju u tome što predstavljaju granične slučajeve između slobodnih sintagmatskih nizova i frazeologizama. Kod poredbene dopune uz komparativ uočava se zatamnjena poliptoza (Ивановић, 2021: 20), dok se prilog *ange* na osnovu leksikografskog izvora sa navedenom valentnošću javlja kao komponenta frazeologizma *iem. ange nâch/ze etw. sîn*.

7. Sintaksičke funkcije priloga i priloške fraze u srvn. jeziku

Nasuprot veoma jednostavnoj unutrašnjoj strukturi, prilog/priloška fraza pokazuju širok spektar mogućih sintaksičkih funkcija u navedenom periodu. Mogu imati i funkciju rečeničnog segmenta i funkciju atributa.

Kao *rečenični segment* prilog/priloška fraza mogu biti uslovljeni glagolskom valentnošću (dopuna), a mogu se javiti i kao valentno neuslovljeni (rečenični dodaci).

Kao *valentno uslovljen* rečenični segment prilog/priloška fraza se mogu javiti u funkciji:

- a. predikativa:

sus schône ich wil belîben unz an mînen tôt, (Nib. 7, 3)

[...] lât iu niht sîn ze gâch. (Nib. 31, 2)

- b. direktivne dopune:

[...] „ich wil nider an den sê, [...] (Nib. 14, 1) (presuponiran je infinitiv *varn*)

„[...] und kumt die schœne Prûnhilt her in ditze lant, [...] (Nib. 17, 2)

- c. situativne dopune:

aller, die dâ wâren, [...] (Nib. 36, 4)

Kao *valentno neuslovljen* rečenični segment, prilog/priloška fraza u srvn. periodu funkciraju kao rečenični dodaci:

„[...] *da3 ich von mannes minne sol gewinnen nimmer nôt.*“ (Nib. 7, 4)

sine kundes niht bescheiden baz der guoten: (Nib. 6, 2)

da3 swîn vil zorneclîche lief [...] (Nib. 69, 4)

Dô gie der degen küene, [...] (Nib. 54, 1)

Den stein warf si verre, [...] (Nib. 13, 1)

Kao atribut, prilog/priloška fraza se u srvn. periodu mogu javiti uz drugi prilog, pridev, imenicu i determinativ, a mogu se javiti i u funkciji *direktivne apozicije* uz imenicu:

vil dicke, ze sêre (atribut uz prilog) (Nib. 9, 2; 8,1)

eines rehte guoten ritters lîp, wol bekant (atribut uz pridev) (Nib. 8, 4; 10, 3)

[...] einer rîchen bûrge [...] nidene bî dem Rîne [...] (atribut uz imenicu) (Nib. 10, 3, 4)

vil manic küener man (atribut uz determinativ) (Nib. 51, 3)

[...] „ich wil nider an den sê,hin ze Prûnhilde, [...]“ (direktivna apozicija) (Nib. 14, 1, 2)

7. Zaključak

Srvn. prilog kao samostalna vrsta reči se u dosadašnjim paleogermanističkim istraživanjima definisao prvenstveno na osnovu generičko-morfoloških kriterijuma i uz selektivnu i nedoslednu primenu tradicionalnih sintaksičkih postulata linear-nog tipa. Ovo je rezultovalo time da u literaturi nisu uspostavljene jasne granice između priloga i ostalih, često homonimnih vrsta reči u srvn. epohi, što dodatno opterećuje ne samo teorijski pristup, već i jednoznačnu identifikaciju ove vrste reči u srvn. tekstovima. U radu se polazi od pretpostavke da je srvn. priloge neophodno sagledati i iz perspektive dependencijalnog gramatičkog modela u cilju uočavanja dodatnih sintaksičkih diferencijalnih obeležja na osnovu kojih će se ova vrsta reči konsekvatno razlikovati od ostalih.

Na osnovu integrativnog pristupa može se zaključiti da je prilog u srvn. periodu samostalna vrsta reči koja se odlikuje čestom fluktuacijom svog kanonskog oblika i selektivnom mogućnošću komparacije. Javlja se kao nukleus priloške fraze relativno jednostavne strukture, a svi zavisni elementi unutar nje su dopune priloga.

Prilog se samostalno može javiti u funkciji rečeničnog segmenta, čime ispunjava kriterijum aktualizacije u prednjem rečeničnom polju, a po čemu se razlikuje od predloga i junktora. U konkomitanciji sa imenicom se od predloga dodatno razlikuje i po tome što ne pokazuje obeležje padežne valentnosti, usled čega nije nukleus imenice, već njen satelit. Od prideva se u funkciji atributa razlikuje po nemogućnosti dekliniranja i po pozicionoj fiksiranosti za desno polje nominalne fraze bez moguće adjacencije sa određenim članom u ovom polju.

Literatura

- Albers, M. (2019). Verben mit komplexer Partikel-/Präfixstruktur – Synchronie, Diachronie, Desiderata. *Zeitschrift für Wortbildung. Journal of Word Formation*, 3(1), 6–43.
- Behaghel, O. (1924). *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung. Bd. II: B. Adverbium. C. Verbum*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

- Benecke, G., Müller, W., Zarncke, F. (1990). *Mittelhochdeutsches Wörterbuch. I:A-L*. Stuttgart: S. Hirzel Verlag.
- Benecke, G., Müller, W., Zarncke, F. (1990). *Mittelhochdeutsches Wörterbuch. II 1:M-R*. Stuttgart: S. Hirzel Verlag.
- Benecke, G., Müller, W., Zarncke, F. (1990). *Mittelhochdeutsches Wörterbuch. II 2: S*. Stuttgart: S. hirzel Verlag.
- Benecke, G., Müller, W., Zarncke, F. (1990). *Mittelhochdeutsches Wörterbuch. III: T-Z*. Stuttgart: S. hirzel Verlag.
- Bilandžija, S. (2017). *Slaganje u skandinavskim jezicima – prototip i periferija*. Beograd: FOKUS – Forum za interkulturnu komunikaciju.
- Braune, W., Mitzka, W. (1961). *Althochdeutsche Grammatik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Braune, W., Reiffenstein, I. (2004). *Althochdeutsche Grammatik I. Laut- und Formenlehre*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Brugmann, K. (1922). *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Berlin-Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger Walter de Gruyter & CO.
- Đurović, A. (2021). *Grundfragen der deutschen Syntax*. Belgrad: Philologische Fakultät.
- Engel, U. (1988). *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Engel, U. (2009). *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Engel, U., Srdić, S., Alanović, M. (2012). *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Teil I. Der Satz*. München-Berlin-Washington, D.C.: Verlag Otto Sagner.
- Geidel, H. (1956). *Mittelhochdeutsche Dichtung*. Bamberg: C. C. Buchners Verlag.
- Graën, St. (2004). *Die Raumadverbien des Mittelhochdeutschen (1050–1350)*. Göttingen: Georg-August-Universität.
- Hirt, H. (1934). *Indogermanische Grammatik. Teil VI: Syntax I. Syntaktische Verwendung der Kasus und der Verbalformen*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Hirt, H. (1927). *Indogermanische Grammatik. Teil III: Das Nomen*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Kostić-Tomović, J. (2013). *Tvorba reči u savremenom nemačkom jeziku*. Beograd: FOKUS – Forum za interkulturnu komunikaciju.
- Krahe, H., Meid, W. (1969). *Germanische Sprachwissenschaft III. Wortbildungslehre*. Berlin-New York: W. De Gruyter.
- Mettke, H. (2000). *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Paul, H. (2007). *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Paul, H., Moser, H., Schröbler, I. (1969). *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Pudić, I. (1972). *Gotski jezik I. Istorijaska gramatika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije.
- von Kienle, R. (1969). *Historische Laut- und Formenlehre des Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Weinhold, K. (1967). *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Zifonun, G., Hoffmann, L., Strecker, B. (1997). *Grammatik der deutschen Sprache. Band I*. Berlin-New York: Walter de Gruyter.

- Ивановић, Б. Д. (2021). Компаративни фразеологизми са полиптозом у средње-високонемачком периоду. *Анали Филолошког факултета*, 33(2), 13–27.
- [Ivanović, B. D. (2021). Komparativni frazeologizmi sa poliptozom u srednje-visokonemačkom periodu. *Anali Filološkog fakulteta*, 33(2), 13–27]

Branislav D. Ivanović

Summary

ADVERB AND ADVERBIAL PHRASE IN MIDDLE HIGH GERMAN REVISITED: A DEPENDENCY GRAMMAR PERSPECTIVE

In Paleo-Germanic research, the adverb has so far been defined primarily based on derivational and morphological criteria, using inconsistent postulates stemming from traditional semantics and linear syntax. As a result of this, no clear delineation between adverbs and other parts of speech, which are often homonymous with adverbs in Middle High German, has been established. This paper claims that Middle High German adverbs need to be revisited from the perspective of Dependency Grammar, with the aim of establishing additional differential features that can consistently differentiate this part of speech from others.

Based on the integrative approach, it can be concluded that the adverb is an independent part of speech in Middle High German, characterized by the frequent fluctuation of the base form and selective possibility of comparison. In independent use, the adverb can function as an obligatory or facultative complement and can thus be placed before the finite verb form. Due to this placement, adverbs can be distinguished from prepositions and conjunctions. In combination with a noun, it can be differentiated from prepositions by the fact that it doesn't show case valency, which in turn makes it a noun's dependent, not its nucleus. It can be distinguished from an adjective by the lack of declension and by the fact that it has a fixed position in the noun phrase: it appears as a postnominal non-congruent attribute.

Key words:

Dependency Grammar, adverb, adverbial phrase, nucleus, dependents, facultative and obligatory complements, attribute, Middle High German